

КОНСТРУКТИВНІ ПІДСТАВИ ДІАЛОГУ НАУКИ І РЕЛІГІЇ В СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ

Київський національний університет ім. Т. Шевченка

У статті розглянуті та охарактеризовані основні моделі взаємовідношення науки і релігії, та обґрунтовані підстави їх конструктивного діалогу в культурному контексті сучасності.

Вступ

Актуалізація та стрімкий розвиток міждисциплінарного напрямку досліджень наприкінці минулого сторіччя дають змогу прогнозувати подальші зміни в інтелектуальній традиції ХХІ сторіччя на шляху до сучасної синкретичності та нового синтезу історичного, технологічного, духовного знання. У такому вимірі постає питання: як створити простір для консолідованих зусиль учених, філософів, богословів у пошуках такої мови і таких способів постановки проблем, які долали б епістемологічні, методологічні, аксіологічні особливості окремих галузей дослідження та намагалися дати відповіді на глибинні питання людського існування? Діалог науки і релігії в культурному контексті завжди відбувався за участю і посередництвом філософії, й ця традиція активно продовжується. Філософська рефлексія відношення цих сфер культури дає можливість уникнути як надмірного спрощення в розумінні протиріч між ними, так і перебільшення значення кожної в культурно-історичному розвитку людства. Доцільність такого висновку підтверджується наявністю в багатьох сучасних наукових інтерпретаціях передчасних висновків щодо підтвердження або спростування наукою тих чи тих релігійних догматів, а іноді навіть пророцтв. Те саме стосується й значної кількості богословських праць, в яких автори спираються на авторитет науки та використовують наукові досягнення задля власного витлумачення. Проте спростування священних текстів за допомогою наукової аргументації, так само, як і засудження науки з позиції релігії, в сучасному контексті однаково неприйнятні.

Аналіз досліджень і публікацій

Аналіз історичних типів взаємодії науки і релігії, обґрунтування підстав їх конструктивного діалогу в контексті культури є предметом дискусій філософів, учених і богословів, що характеризують початок ХХІ сторіччя і мають подальшу перспективу. Філософська позиція в дискусії представлена працями М.Вебера, В.Візіна, П.Гайдено, Г.Гівішвілі, А.Грюнбаума, С.Девятової, І.Дмитрієва, І.Касавіна, Л.Маркової, В.Стьопіна, К.Хюбнера та ін. Позицію науковців у межах проблеми найбільш ґрунтовно представляють праці Н.Вінера, В.Гейзенберга, А.Гриба, А.Ейнштейна, М.Планка, Б.Рассела, С.Хокінга, Е.Шредінгера та ін. Осмислення богословами багатьох аспектів взаємовідношення науки і релігії знайшло своє відображення в працях І.Барбура, Д.Брука, Ю.Мольтмана, А.Пікока, Д.Полкінхорна та ін. Проте, незважаючи на підвищення дослідницького інтересу до проблеми культурно-історичної зумовленості відносин науки і релігії та збільшення кількості публікацій з цієї тематики, існує потреба аналізу евристичних можливостей традиційних та новітніх концепцій, виявлення потенціалу діалогічності на етапі постнекласичної науки.

Постановка завдання

Суттєве значення з точки зору аналізу проблеми, що розглядається, має така констатація: «популярне протиставлення науки, яка розуміється як набір беззаперечних фактів, та релігії, яка розуміється як набір недоступних перевірки вірувань, без сумніву, є *надмірним спрощенням*. Теоретичні новації завжди були суперечливими й іноді приводили до розколу в наукових співтовариствах [...]. Зображувати відношення між наукою і релігією як безперервний відхід теологічних догм перед згуртованою й безгрішною наукою – значить забути про складну структуру наукових протиріч, у яку втручаються і релігійні інтереси, але частіше утаємниченим, а не відверто обструктивним способом» [1, с.13]. Обмежуватися лише деклараціями щодо необхідності діалогу науки і релігії в сучасному світі замало, підстави їх конструктивного діалогу мають бути достатньо обґрунтовані, що визначає мету і завдання даної статті.

Основна частина

Всупереч ще до сьогодні поширеній у науці думці, способу світобачення, вільного від філософсько-метафізичних засад, не буває. Саме на метафізичних засадах ми вибудовуємо своє розуміння світу і власні дії в ньому. Один із край цікавих аспектів діалогу науки і релігії стосується прояснення природи того трансцендентного, на існування якого наука неначе вказує, виходячи за межі свого гносеологічно можливого, хоча, звичайно, не можна прирівняти це щось більше до Творця. Отже, саме філософський простір міркувань, його метафізичні засади важливі й сприяють відкриттю нових можливостей для дискусій науки і релігії.

Для більшості людей витоки їх духовних або релігійних переконань не мають до сфери науки ніякого відношення. Для одних – це особистий містичний досвід, для інших – хвилюючі його моральні й екзистенціальні проблеми, а дехто просто був вихований у традиції певного світогляду. Насправді науки як такої, як і релігії як такої, не існує. В реальності ми стикаємося, з одного боку, з різноманіттям релігій, які іноді уявляються навіть несумісними в обрядових практиках та претензіях на істину, та багатоманітністю наукових дисциплін з іншого, іноді важко навіть розпочати міждисциплінарний діалог, який до того ж у

певному значенні є й зіткненням різних вір. Наука і релігія як абстрактні терміни, які ми вживаємо щодня в їх загальноприйнятому, повсякденному значенні, починають вислизати від розуміння, варто нам зробити спробу дати їм філософське витлумачення. З точки зору філософа граничних визначень не існує, і вже точно не існує остаточних відповідей, але це не заперечує філософської рефлексії щодо їх універсального значення.

Від початку погодимося з тими дослідниками, які вважають взаємовідношення науки і релігії «гарячою точкою» на мапі культурної еволюції. Справді, коли розмірковуємо про сфери науки і релігії, то стикаємося з існуючою щодо обох амбівалентністю у контексті культури. Що маєтись на увазі? Сучасні наукові технології у свідомості людей викликають характерні образи токсичних відходів виробництва, шкідливих продуктів харчування, ядерної загрози та інших трагедій нашого часу, що пов'язуються з дегуманізованістю знання. Схожим чином релігія викликає негативні асоціації з релігійними війнами, процесами інквізиції, нетерпимістю фанатиків, переслідуваннями іновірців, тероризмом на релігійному ґрунті тощо. Слід зазначити, що уявлення такого роду глибоко укорінені культурно-історично. Але погодитися з тим, що ідея конструктивної взаємодії науки і релігії на такому культурно-історичному тлі безпідставна, не можна, бо це є плідне й необхідне підґрунтя для серйозного дослідження.

В основі розгортання соціально-гуманітарного знання XIX-XX століття є багато в чому вороже ставлення до явищ релігійного характеру. Релігія, як правило, розглядалася як щось руйнівне, регресивне, те що пригнічує, що потрібно було якось виправдати, а потім замінити наукою. На сьогодні усвідомлюється зворотне: релігія може бути вельми творчим і цілющим засобом, як для суспільства, так і для окремого індивіда. Особливо це стосується соціально-психологічної сфери: соціологічні дослідження все частіше вказують на центральну роль релігії в позбавленні від алкогольної і наркотичної залежності, скороченні рецидивізму у в'язницях тощо. Сьогодні достовірно встановлено, що наша віра – це могутні ліки. Вчені свідчать, що близько тридцяти відсотків ефективності будь-якого лікування, чи то західна наукова медицина, чи нетрадиційна практика, є результатом ефекту віри, який закладений у культурному контексті, в традиціях лікування, в яких система вірувань має глибокий зв'язок зі структурами соціальної підтримки й іншими чинниками, що визначають життєву позицію людини.

Серед власне науковців, а тим більше сторонніх спостерігачів, «не задіяних» у сфері науки, стає поширеним метафоричний образ сучасної науки як деякої Вавилонської вежі, де всі говорять незрозумілою для інших мовою. В основі такого образу – уявлення про форму та вузькоспеціалізований характер сучасної наукової діяльності. Тому і наука часто представляється як така собі «епістемологія для обраних». Але при цьому, на нашу думку, треба зважати й на інше. Діяльність науковця – це за великим рахунком є відданість предмету дослідження, а щоб пронести таке ставлення крізь усе життя, потрібно певне духовне самозречення і дисципліна. У такому розумінні наукову діяльність можна кваліфікувати як свого роду духовний послух. Сьогодні багато хто з учених відкрито говорить про розуміння ними професії як духовного пошуку. Підстави для таких тверджень мають не тільки індивідуальні, а й соціальні засади. Сучасне визначення науки як життєвої сили суспільства трансформує її орієнтири з пізнавальних у бік екзистенціальних. Наука і технологія розглядаються як знаряддя розширення світогляду, впливу на долю цивілізації і культури. По-новому постають проблеми мети, смислу, етичних форм науково-дослідницької діяльності. За цих умов учений перестає бути лише інтелектуальною силою, котра має професійні знання та вміння. Соціальна позиція вченого та наукового співтовариства, його відповідальність стають важливими ціннісними орієнтаціями, які не в останню чергу залежать від особистісної мотивації.

Діалог науки і релігії міститься в точці перетину найактуальніших етичних проблем нашого часу. Річ не лише в тому, що наука та її технології дають нам сили зміни світу і самих себе, але і в тому, що наші цінності і мотивація вдихають життя в цю силу, що постійно зростає. Які цінності, моральні норми правитимуть на новому етапі людського прогресу в XXI столітті й після? Ці питання неможливо вирішити, якщо споруджувати між наукою і релігією герметичний і герменевтичний бар'єр. Тому саме серйозний і продуманий діалог необхідний на шляху до безпечнішого майбутнього. Без сумніву, сьогодні можна стверджувати, що наука і релігія у спробах людства осягнути реальність партнери, які здатні до взаємодії. Що стосується визначення можливих типів такої взаємодії, а на їх підставі й конструювання моделей взаємовідношення науки і релігії, то зробимо спробу узагальнення існуючих альтернатив та запропонуємо як основні моделі конфлікту, незалежності та діалогу.

З передісторії взаємовідношення науки й релігії – від зародження раціональної думки і до новоєвропейської науки – бере витоки глибока напруженість між розумом і вірою. Цей факт суттєво вплинув і на історію безпосередньо відношення науки й релігії та лежить в основі пояснення походження і сутності найпоширенішого стереотипу, що зберігся у свідомості до сьогодні та визначає взаємини науки й релігії як конфлікт. Яскраво демонструють конфліктність співіснування, на думку відомого дослідника питання діалогу науки і релігії американського ученого і богослова І. Барбура, науковий матеріалізм та біблійний буквалізм [2]. Науковий матеріалізм і сцієнтизм стверджують, що питання, на які можна дати розумні відповіді, має ставити лише наука, а науковий метод – єдине надійне джерело пізнання. Саме науковий матеріалізм, що дотримується крайньої позиції і стоїть на засадах сцієнтизму, розглядає матерію як визначальну реальність, а стан взаємовідношення «наука – релігія» кваліфікує як конфлікт. Для біблійного буквалізму характерним є віра в те, що Святе Письмо непогрішимо, Біблія не містить помилок і потребує буквального розуміння. Прибічники такої позиції, наприклад, вважають недоречним вивчати теорію еволюції в школі, через те, що вона не є єдиним поясненням походження життя, тим більше життя розумного. Тому, на їхню думку, теорія

еволюції має подаватися разом з теорією креаціонізму. Біблійну оповідь про творення вони вважають істиною і такою, що є у конфлікті з теорією еволюції. Прикладом такої позиції є довготривалі суспільні процеси (судові й громадські) у 20-80 ті роки ХХ ст. навколо прийняття у деяких штатах США офіційних заборон на викладання в закладах освіти наукової теорії еволюції та їх заміна теорією креаціонізму. Суперечки навколо розв'язання цього питання існують і по сьогодні. Вочевидь, що «такий тоталітаризм з боку тої чи тої дисципліни навряд чи має виправдання та інтелектуальну переконливість, оскільки він заснований на спрощенні того знання й досвіду, що накопичило людство за всю власну історію» [3, с.29].

«Науковий матеріалізм та біблійний буквалізм лежать на протилежних кінцях богословського спектру. Тим не менше у них є кілька спільних відмінних особливостей, що спонукає мене розглядати їх разом, – вважає І. Барбур. – Представники обох напрямків припускають, що між сучасною наукою та релігійними уявленнями існують серйозні протиріччя. Й ті, й інші намагаються знайти непохитні засади знання: в одному випадку це логіка та чуттєві дані, в іншому – непогрішиме Письмо. Й ті, й інші вважають, що наука і релігія пропонують взаємовиключні точні описи одної й тої самої сфери – історії природи – і що необхідно вибрати один з цих варіантів. Я припускаю, що і науковий матеріалізм, і біблійний буквалізм зловживають наукою однаково. Науковий матеріалізм, виходячи з наукових уявлень, намагається потім робити на їх основі широкі філософські узагальнення. Біблійний буквалізм виходить з богословських уявлень, але прагне робити висновки про наукові питання. Таким чином, обидва напрямки не приділяють належної уваги різниці між двома дисциплінами» [4, с.92].

Відповідно до уявлення про незалежність, наука і релігія – самостійні галузі пізнання: функціонують у різних галузях і використовують різні методи й різні мови. Кожна з них має займатися власними справами і не втручатися у справи іншої. Тому деякі автори навіть вважають, що наука і релігія скоріше вивчають одну й ту саму галузь з різних точок зору, ніж відносяться до різних галузей. Приклад такого розуміння дає неортодоксальна теологія та екзистенціалізм. Неортодоксія вважає богословський метод і науковий метод спостережень та умовиводів різними. На думку Карла Барта і його послідовників, «Бога можна зрозуміти лише через його одкровення у Христі і визнання у вірі. Бог для них трансцендентний, абсолютно однаковий і пізнається лише у процесі Його саморозкриття. Вони не довіряють природному богослов'ю, оскільки воно покладається на людський розум. Релігійна віра повністю залежить від божественної ініціативи, а не від людських відкриттів, в тому числі й наукових. Сфера діяльності Бога – не природа, а історія. Учені вільні у своїй роботі, але не мають втручатися у богословські проблеми, і навпаки, оскільки методи науки і релігії кардинально відрізняються одне від одного. В основі науки лежать людські спостереження і розум, а в основі релігії – божественне одкровення» [5, с.101]. Екзистенціалізм стверджує, що суб'єктивне, особистісне знання, яким є знання релігійне, відрізняється від об'єктивного наукового знання. І релігійні, й атеїстичні екзистенціалісти вважають, що говорити про істинний сенс буття можна лише за умови безпосередньої участі в ньому людини як унікального індивіда, наділеного свободою вибору. Раціональний підхід ученого дозволяє вивести загальні концепції та універсальні закони, а сенс життя набувається лише через діяльність людини. Прибічники лінгвістичного аналізу важливим аргументом на свою користь вважають інтерпретацію науки й релігії як мов, не пов'язаних одна з одною через кардинальну різницю їх функцій. Наукова мова відноситься до природних феноменів і призначена для прогнозування і контролю, а мова релігії виражає особистий релігійний досвід, який має стимулювати моральність та заохочувати відповідний спосіб життя.

Хоча окреслені напрями, які складають позицію незалежності, є гарною стратегією для запобігання конфлікту науки і релігії, однак, на думку І. Барбура, у кожному з них існують також і серйозні труднощі. Наприклад, твердження неортодоксії щодо можливості одкровення і спасіння лише через Христа в сучасному плюралістичному світі є проблематичним; більшість прихильників цього напрямку надають особливого значення трансцендентності Бога, ніж його іманентності. Екзистенціалізм зводить релігію до особистої внутрішньої справи, залишаючи без уваги її суспільні аспекти. Лінгвістичний аналіз недооцінює той факт, що коли людина прагне до зв'язаної інтерпретації свого досвіду знання світу, то ідея про множинність не пов'язаних між собою мов, які описують один і той самий світ, не спрацьовує. Отже, модель незалежності виправдана певним історичним контекстом її існування, але вона не має що конструктивно запропонувати для розгортання потенціалу взаємовідношення науки й релігії. «Якщо наука і релігія абсолютно незалежні, то можливість конфлікту між ними виключена, але відкидається й можливість конструктивного діалогу та взаємозбагачення. Ми не вважаємо наше життя акуратно розділеним на ізольовані відсіки. Навпаки, ми відчуваємо його у цілісності й зв'язності, перш ніж починаємо розвивати різні дисципліни для вивчення різних його аспектів» [6, с.107].

Третій тип відношень характеризується як діалог науки і релігії. Сучасна наука зародилася на історичному тлі християнства і сформувалася на засадах християнського внеску в світогляд, що десакралізував природу. У наукових дослідженнях виникають граничні питання, на які неможливо відповісти за допомогою наукового методу. Вони є по суті онтологічними питаннями. Розв'язання граничних питань дають приклади того, що наука і релігія мають вести діалог про природні явища, про моральність, про сенс суцього як такого. Томас Кун та Іен Барбур вважають, що діалог науки й релігії є плідним з причини можливостей методологічних паралелей, зокрема, у використанні аналогій, моделей, парадигм, метафор. Як наука, так і богослов'я використовують у аналітичній діяльності певну низку аналогій. Це пояснюється, по-перше, неможливістю дати просте і фактичне описання тих об'єктів, з якими вони мають справу (з одного боку це Бог, а з іншого, наприклад, – об'єкти квантової механіки). А по-друге, необхідністю певного

спрощення для опису занадто складних об'єктів. Тому як допоміжні засоби і наука, і релігія застосовують певні моделі, метафори, символи, що свідчить про можливість використання схожого інструментарію.

Остання третина ХХ ст. дає поступове усвідомлення того, що наука не настільки об'єктивна, а релігія не настільки суб'єктивна, як вважалося раніше. Постнекласична наука і філософія науки довели вагому роль теоретичних припущень, інтерпретацій, концептуальних моделей для формування уявлень про ті об'єкти, що не проявляються через безпосереднє сприйняття. Багато хто з філософів релігії, богословів так само вважають, що релігійна віра інтерпретує досвід і співвідноситься з ним подібно до наукових теорій. Тобто релігійні дані зумовлені концептуальними інтерпретаціями. Дослідницький потяг існує в обох галузях, тому й «наукові критерії узгодженості, всебічності, плідності знаходять паралелі й у релігійній думці» [7, с.31]. Подібні аргументації йдуть на користь моделі діалогу як такої, що може достатньо конструктивно працювати в сучасному контексті. Діалог дає можливість плідно розвиватися кожній з цих галузей людського знання, реагуючи на досягнення одна одної, наприклад, сьогодні розвиненою є практика, яка дозволяє релігії переформулювати богословські положення у відповідь на наукові відкриття.

Вивчення релігії, так само як і вивчення науки, – складний, організований, але нескінченно привабливий процес. Науки про релігію формують величезний простір для дослідження, створюють засади для міжрелігійного діалогу і порівняльного релігієзнавства, допомагають глибше зрозуміти й оцінити вікові традиції мудрості. Свідченням справедливості цього є констатація стрімкого включення в освіту викладання таких дисциплін гуманітарного спрямування, як історія релігії, філософія релігії, психологія релігії, священні тексти як література, порівняльне релігієзнавство тощо. Сучасний діалог науки і релігії підтверджує необхідність свіжого погляду на релігію, щоб спробувати зрозуміти її глибинну загальність. Але слушним у цьому зв'язку постає таке питання: підносячи таку привабливість релігійного знання, розставляючи нові акценти у пріоритетності наукових досліджень, чи не втрачає бали при цьому сама наука та її традиційні галузі? Вочевидь, що ні. Соціологічні дослідження показують, що в сучасному світі (і в Україні так само) збільшується кількість людей, які не мають навіть елементарних наукових знань про природні явища і саму людину, про еволюцію і природну історію нашої планети. Цей факт зумовлений багатьма причинами, але однозначно можна сказати, що він не є позитивним. Прибічники конструктивного діалогу науки і релігії вважають, що, можливо, залучення філософських, релігійних, історичних і етичних питань у навчання наукам вдихне нове життя в наукову освіту. Традиційно релігійні морально-екзистенційні питання мети і значення, чеснот і цінностей, можливо, суттєво вплинуть на цей процес.

Ще одна галузь, у межах якої діалог науки і релігії має всі підстави бути конструктивним – екологічна етика. В сучасних філософських та екологічних дискусіях актуальною є ідея «нової цілісності» людини з навколишнім світом, в основі якої – органічна єдність людини зі світом її існування. Сьогодні, на межі століть, людство усвідомлює, що традиційна культура, в тому числі її екологічна складова, руйнується під тиском науково-технологічного прогресу, існує й усвідомлення того, що для розв'язання екологічної кризи замало лише політичних, економічних, науково-технологічних рішень. Потребують суттєвого перегляду світоглядні та ціннісні засади ставлення людства до природи і світосприйняття в цілому. Відчуття органічної цілісності, злитності з природою дає релігійна практика, воно існує в мистецтві, доступне митцю й віруючій людині. Але, на жаль, ці виміри людського буття сьогодні відсутні розвитком техногенної цивілізації на край, хоча саме вони зберігають життєво-необхідні для її подальшого існування засади. Релігійна свідомість дає приклад гармонізації світосприйняття людини, в якому гармонія світу зовнішнього підсилює гармонію світу внутрішнього, а система етичних норм і ритуалів регулює взаємини людини з природою, обмежує її втручання в природні процеси, забезпечує збереження природи і тим самим своє виживання.

У богословських колах усе частіше висувається ідея інтеграції як сучасного типу відношення науки і релігії. Це спроба об'єднати науку і богослов'я. Яскраві приклади інтеграції науки і релігії дають, на думку І. Барбура, природна теологія, теологія природи та систематичний синтез. Природна теологія доводить, що існування Бога можна вивести з доведень існування замислу природи, аргументацію яких підсилюють наукові спостереження про порядок та розумну будову природи. Теологія природи спирається на науку в справі переформулювання деяких доктрин, завдання яких перетинаються з науковими (наприклад, доктрина творення та людської природи). Прикладом інтеграції є праці Тейяра де Шардена, у яких сплітаються біологічна еволюція та духовна досконалість із кульмінацією в точці Омега. Систематичний синтез включає і науку, і релігію до «всеохопної метафізики». Тобто до вироблення узгодженого світогляду в межах «універсальної метафізики», яка будує таку систему загальних категорій, за допомогою яких можна інтерпретувати найрізноманітніший досвід; розробляє такі концептуальні схеми, які містять основні характеристики усіх явищ. Хоча така метафізика все ж таки є полем діяльності філософів, але і вчені, і богослови можуть зробити свій внесок.

Моделі діалогу та інтеграції з усіх типів відношення науки й релігії наголошують на їх активній взаємодії та викликають найбільший інтерес у дослідників. Відомий богослов і дослідник проблематики «наука–релігія» Джон Полкінхорн описує останні два варіанти – діалог та інтеграцію – у термінах «гармонія» й «асиміляція». Гармонія, на його думку, – це коли наука і богослов'я зберігають автономію в межах своїх сфер, але їх заяви мають узгоджуватися одне з одним у прикордонних областях. Асиміляція – це спроба досягти найповнішого концептуального злиття науки і богослов'я. «Жодна з дисциплін повністю не поглинається іншою (це було б повернення до ситуації конфлікту, у якій одна зі сторін стає однозначним переможцем), але вони тісно переплітаються. У даному випадку виникає спокуса скористуватися ідеєю еволюції для інтерпретації Ісуса як нового етапу на шляху розвитку людства, як наступної сходинки в розкритті людського потенціалу» [8, с.29]. «Такі можливі варіанти розвитку подій, – заключає вчений і

богослов, – які ще потребують перевірки шляхом вивчення реальної взаємодії наукового і богословського типів мислення» [9, с.29].

Висновки

Сьогодні наука і релігія не є такими галузями знань, що конфліктують між собою. Але історія їх взаємовідносин має драматичні, а часто й трагічні сторінки та події, які вплинули на розвиток світової культури. Ця реальна історія ще потребує свого осмислення та реконструкції, очищення від нашарувань і викривлень кон'юнктурного характеру. Тим більше, що в науки немає якогось особливого привілейованого доступу до знання, який здійснюється за допомогою деякого досконалого «наукового методу», що суцільно перебуває в її розпорядженні. З іншого боку, і богослов'я не володіє таким привілейованим доступом до знання через деяке утаємничене джерело „одкровення”, що суцільно перебуває в його розпорядженні та істинність якого не можна піддати сумніву. Обидві дисципліни лише роблять спроби усвідомити цінність власних контактів з багатоманітною реальністю. Отже, діалог науки і релігії має бути оцінений не лише у ретроспективі, але й у новій історичній перспективі, з урахуванням викликів часу. Позитивна перспектива такого діалогу, осмислення чи то онтологічних, чи то аксіологічних дискусій між ученими і богословами має відбуватися лише в культурному контексті, в якому жоден з учасників не має особливих привілеїв. Роль науки в культурі суттєво ускладнюється: наука не просто рушійна сила соціального прогресу, але й джерело цивілізаційних ризиків і загроз, більше того, тільки вона здатна створити пізнавальний інструментарій для виявлення таких проблем і загроз, а в кінцевому рахунку – має сама віднайти шляхи їх вирішення. З огляду на це, з точки зору постнекласичного філософа науки цілком виправдане завдання ввести у предмет досліджень ті шари знання, що не тільки у часовому вимірі знаходяться далеко від науки, але й суттєво відмінні від того образу науки, наприклад, який складається в людини під час її навчання. Сьогодні зрозуміло, що наука не має особливого соціального статусу, і тому наступний крок на шляху досягнення історичної істини, на моє глибоке переконання, має врахувати конвенційність, відносність таких термінів, як «наука» і «не наука», що жодним чином не відмінняє факту суттєвої відмінності інституту науки від інших інститутів, а сприяє знаходженню нових культурних і духовних смислів.

Список літератури

1. Брук Дж.Х. Наука и религия: Историческая перспектива / Брук Дж. Х. – [Пер. с англ.]. – (Серия «Богословие и наука»). – М.: Библейско-Богословский институт Св. апостола Андрея, 2004. – 352 с.
2. Барбур Иен. Религия и наука: История и современность / Иен Барбур. – [Пер. с англ.]. – (Серия «Богословие и наука»). – М.: Библейско-Богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – 430 с.
3. Полкинхорн Дж. Наука и богословие: Введение. / Дж. Полкинхорн. – [Пер. с англ.]. – (Серия «Богословие и наука»). – М.: Библейско-Богословский институт Св. апостола Андрея, 2004. – 153 с.
4. Барбур Иен. Там само.
5. Барбур Иен. Там само.
6. Барбур Иен. Там само.
7. Барбур Иен. Там само.
8. Полкинхорн Джон. Там само.
9. Полкинхорн Джон. Там само.